

KRONIKA
 ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

32. letnik Ljubljana 1984 1. zvezek

- Tone Knez:** Halštatsko obdobje v Sloveniji — Stran 1
 The Hallstattian Period in Slovenia
- Darja Mihelič:** Drobtinica iz družabnega življenja srednjeveškega Pirana — Stran 7
 An Insight Into the Social Life of Mediaeval Piran
- Ferdo Gestrin:** Italijanski vplivi na organizacijske oblike gospodarskega razvoja v Sloveniji do 16. stoletja — Stran 10
 The Italian Influence on the Organizational Forms of the Economic Development in Slovenia until 16th Century
- Sergej Vilfan:** Glose k zgodovini srednjeveškega Celja — Stran 15
 Glosses to the History of the Mediaeval Celje
- Jože Curk:** Lovrenc na Pohorju in njegova okolica — Stran 19
 Lovrenc on Pohorje and Its Surroundings
- Ivan Zelko:** Stoletne razprtije zaradi reke Mure med Avstrijo in Madžarsko — Stran 24
 Centuries-old Quarrels About the Mura as the Border River Between Austria and Hungary
- Marjan Matjašič:** Stališče vojaških oblasti do nemirov septembra 1908 v Ljubljani — Stran 28
 The Attitude of the Military Authorities towards the Demonstrations in Ljubljana in September 1908
- Andrej A. Kranjc:** Raziskovanje vodnih jam na Slovenskem (Pregled od antike do danes) — Stran 35
 The Research of Water Caves in Slovenia (A survey — from the Antique to the present day)
- Maruša Pleterski:** Pionirska proga — Stran 44
 The Pioneer Track
- Zapiski in gradivo — Stran 57
 The Notes and Material
- Ivan Rihtarič:** Prispevek k življenju in delu Antona Kremplja — Stran 57
 A Contribution to the Life and Work of Anton Krempelj
- Mladen Bogič:** Prispevek k zgodovini železnic (o uporabi kratic) — Stran 60
 A Contribution to the History of the Railways (About the Use of Abbreviations)
- Iz starih fotografskih albumov — Stran 63
 Photo from Old Albums
- Darko Ogrin:** Goldonijev trg v Trstu — Stran 63
 Goldoni's Square in Trieste
- Marjan Drnovšek:** Ob osemdesetletnici Vlada Valenčiča — Stran 64
 Vlado Valenčič — eightygenarian
- Iz naših zavodov in društev — Stran 66
 From the Activity of Our Institutes and Associations
- Nove publikacije — Stran 70
 New Publications

Ureja uredniški odbor. Glavni in odgovorni urednik dr. Peter Vodopivec. Tehnični urednik Vasko Simoniti. Oblikovalec Julijan Miklavčič
 Izdaja Zveza zgodovinskih društev Slovenije, sekcija za krajevno zgodovino, Sofinancirata Raziskovalna in Kulturna skupnost Slovenije. — Tiska tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani. Uredništvo in uprava v Ljubljani, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 12. — Tekoči račun 50101-678-49040 (Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana — za »Kroniko«). Letna naročnina 300 din za posamezne naročnike, 450 za ustanove, posamezna številka 150 din, dvojna 250 din, naklada 1000 izvodov

HALŠTATSKO OBDOBJE V SLOVENIJI

Kultura in civilizacija starejše železne dobe

TONE KNEZ

Halštatsko obdobje ali čas starejše železne dobe imenujemo tisti del evropske prazgodovine, ki je sledil obdobju kulture žarnih grobišč in je trajal do prihoda Keltov in njihove prevlade v naših krajih. V Sloveniji je to obdobje trajalo okvirno od sredine 8. stoletja do konca 4. stoletja pred n. št., torej približno 450 let. V tem času so tedanji prebivalci naših krajev — Iliri ali Ilirrom sorodna plemena — ustvarili visoko civilizacijo in kulturo, ki pomeni kvaliteten vrh naše prazgodovinske dediščine.¹ Ime te kulture je arheološka konstrukcija, kot ime vsake druge prazgodovinske kulture. Dobila ga je po bogatem najdišču Hallstatt v Avstriji, v času odkritja prav gotovo zaslužno poime-

novanje. Ob intenzivnem preučevanju že znanega gradiva in ob novih odkritjih sodasnih najdišč iz tega obdobja v drugih deželah in pokrajinah je to poimenovanje postalo že zastarelo in preveč splošno, kajti tipološke razlike v gradivu, različni pogrebni običaji in raznorodni etnični elementi nam dajejo novo, bolj diferencirano podobo tega obdobja. Zato ob sedanjem stanju raziskav pri nas raje govorimo o jugovzhodnoalpski halštatski kulturi ali varianti starejše železne dobe, ki je v tem trenutku bolj utemeljena.

Slovenija po svoji geološki zgradbi, zemljepisni legi in podnebnih razmerah ni enotna pokrajina. Na njenem razmeroma malem

PO 2463/86

prostoru se stikajo in srečujejo vzhodnoalpski vplivi na severu, panonski na vzhodu, dinarski na jugu in mediteranski na zahodu Slovenije. Prav zaradi te geomorfološke in klimatske pestrosti ter zaradi svojega posebnega prometno-zemljepisnega položaja — prehod z Panonske nižine v zaledje severnega Jadrana in v severno Italijo skozi »Postojnska vrata« — ima Slovenija specifičen tranziten značaj, ki je igral pomembno vlogo že v prazgodovinskem in protohistoričnem času. Doline Drave, Save, Krke in Kolpe so kot naravne prometnice omogočale prehod iz nižinskega vzhoda do hribovitega zahoda, ter določale smeri naseljitvenih tokov od prazgodovine do današnjih dni.

Obsežna terenska in kabinetna raziskovanja halštatske materialne zapuščine iz Slovenije v minulih dvajsetih letih so nam dala številna dragocena spoznanja in odkritja, ki vse bolj razkrivajo način življenja halštatskih ljudi pred dva tisoč petsto leti. Njihova dediščina, odkrita v Sloveniji, po vrednosti in pomenu presega regionalni okvir in sodi v zakladnico evropske prazgodovine.

NASELITEV IN TIP NASELJA

Halštatska kultura in civilizacija sta nastali in se razvijali v Alpah in na njihovih obrobjih od 8. stoletja pred n. št. pa do ekspanzije in prevlade Keltov v srednjeevropskem prostoru. Njen tradicionalno pojmovani geografski obseg je zajet v prostoru od Rodana, Saône in zgornjega toka Rena na zahodu, do Donave in Nežiderskega jezera na severu in vzhodu ter do Kolpe, Istre in Padske nižine na jugu. Znotraj tega prostora ločimo še zahodni in vzhodni halštatski kulturni krog, Slovenija sodi v slednjega. Intenzivna naselitev jugovzhodnih obronkov Vzhodnih Alp, kar pomeni priselitev novega ljudstva na to področje sredi 8. stoletja, označuje začetek razvoja halštatske civilizacije. Dosedanje raziskave in dogajanja kažejo, da so ustvarjalci halštatske kulture bila različna ilirska ali Ilirom sorodna plemena, priseljena s področja severozahodnega Balkana in ljudstvo Panoncev, ki se je priselilo v Slovenijo z območja med Donavo in Savo. V zahodni Sloveniji, na Primorskem in na Notranjskem, pa so najbrž živeli in ustvarjali ljudje iz plemena Venetov. S. Gabrovec² je v svoji študiji razdelil halštatsko kulturo v Sloveniji, upoštevajoč geografske okoliščine in določene tipološke značilnosti, na šest skupin: centralno dolenska, svetolucij-

ska, štajerska, koroška, istrska in japonska. Naselitev slovenskega prostora na začetku halštatskega časa je isti avtor³ razložil takole:

»Karta halštatskih najdišč v Sloveniji nam dobro kaže nastali položaj. Naselitveno težišče iz prejšnjega obdobja kulture žarnih grobišč se je premaknilo iz dolin obeh glavnih rek Save in Drave in njunih pritokov na višine predalpskega gričevja. Gostota naselitve kaže, da ne gre le za premaknitev, ampak za priliv novega prebivalstva in za sprožitev uspešnega razvoja, v katerem se je prebivalstvo izredno močno pomnožilo in ustvarilo kulturo, ki je v prazgodovini Evrope v 1. tisočletju pred n. št. med vodilnimi. Sam pojem halštatske kulture je bitno zrasel iz najdb našega prostora in je še danes z njim bitno definiran.«

Na začetku halštatskega časa se ni le premaknilo težišče poseljenosti, spremenil se je tudi tip naselja. Halštatsko obdobje uveljavi višinski tip utrjenega naselja, tako imenovano gradišče (kaštelir v Istri in Primorju), ki še danes dajejo slovenski pokrajini značilno podobo. Halštatska gradišča v Sloveniji so prahistorične fortifikacije in najzgodnejše komunalno urejene aglomeracije v Vzhodnih Alpah. Gradišč v Sloveniji je na desetine in kolikor jih podrobneje poznamo, so vsa nastala v tem obdobju. Na začetku halštatskega obdobja zgrajena gradišča so bila naseljena vsa nadaljnja stoletja — tudi po vdoru Keltov — vse do prihoda Rimljanov in priključitve naših krajev v rimski imperij. Kelti so sicer zlomili vojaško in politično moč halštatskih knezov in pretrgali živo ustvarjalnost halštatske kulture, vendar je življenje na večini gradišč teklo dalje. Gradišča so bila obdana z debelimi suhimi zidovi iz velikih kamnov brez malte. Zidovi so bili okrepljeni še z navpičnimi sohami in pogosto še z lesenimi palisadami. Z visokimi zemljenimi nasipi so te zidove še dodatno zavarovali. To so dognanja ob temeljnih raziskavah obrambnega sistema našega največjega halštatskega gradišča nad Stično.⁴ Koče halštatskih prebivalcev znotraj gradišča so bile lesene, zgrajene na nizkih kamnitih temeljih. V tem času poznamo dva tipa hiš po načinu gradnje: prvi tip je še najbolj podoben današnjim brunaricam, drugi tip hiše pa ima iz šibja pletene stene, ki so z ilovico oblepljene in zamazane. Pomembno odkritje temeljev številnih prazgodovinskih hiš v Mostu na Soči⁶ je dalo dragocene podatke o načinu gradnje, o tlorisni zasnovi in komunalni ureditvi v strnjenem nizu zgraje-

nih hiš. Raziskave halštatskih naselbin so bile v zadnjih letih opravljene v Mostu na Soči, v Stični, na Rífniku, Kučarju, in na Libni.

Utrjena halštatska naselja so bila očitno bivališča večje rodovne skupnosti, ki je bila sestavljena iz večjih ali manjših družinskih skupnosti; te so ohranile svojo skupnost tudi po smrti, kot kažejo pokopi v značilnih družinskih gomilah halštatskega časa v južni Sloveniji. Velikost in oblika gradišč je različna, povsod pa večje prilagojena naravni oblikovanosti zemljišča. Povprečno obsegajo kake 3—4 hektarje, izjema je izredno veliko gradišče Cvinger nad Stično, ki meri približno 25 hektarjev. Koliko prebivalcev je štelo povprečno veliko halštatsko gradišče, je težko reči, ker so vsi izračuni na podlagi števila grobov le hipotetični. Domneva se, da je recimo na 4 ha velikem gradišču prebivalo morda do 500 ljudi.

Halštatska civilizacija v Sloveniji je v sedmem, šestem in petem stoletju pred našim štetjem dosegla izreden razvoj in ustvarila visoko materialno kulturo, ki je izžarevala svoj vpliv tudi v sosednje pokrajine tistega časa. Gospodarski temelji halštatske dobe v naših krajih so bili rudarstvo, predelava kovin, izdelovanje nakita iz steklene paste in živinoreja. Izkoriščanje rudnega bogastva v Sloveniji kot na primer železove in svinčeve rude, v dosti manjši meri drugih rudnin, pridobivanje železa ter predelava kovin v orodje, orožje in nakit so bile tiste panoge, ki so dajale gospodarsko in politično moč halštatskim aristokratom v Vzhodnih Alpah. Izredno velike količine nakitnih predmetov iz raznobarnve steklene paste, najdenih v grobovih, kot na primer sijajne ogrlice in steklene obloge na fibulah so dokaz avtohtone produkcije tega okrasnega artikla. Številni ostanki kosti domačih živali (govedo, ovca, svinja) iz halštatskega časa pa kažejo, da moramo računati z močno razvito živinorejo na podlagi pašništva.

Živahni trgovski stiki z izmenjavo dobrin halštatskih prebivalcev Slovenije s sosednimi ljudstvi, kot na primer z Veneti v severovzhodni Italiji, s solnimi rudniki v osrednjih Alpah (Dürrnberg, Hallstatt) in s Tračani ter Skiti v Podonavju, so dokazani v grobnih inventarjih vseh teh dežel. Znano je tudi, da so halštatski ljudje južno od Alp uvažali velike količine baltiškega jantarja po tako imenovani jantarni poti in v manjši meri tudi slikano grško (apulsko) keramiko iz italjsko-jadranskega prostora.

GROBOVI IN DRUŽBENA UREDITEV

Načrtna raziskovanja halštatskih grobišč v Sloveniji so odkrila zelo močno izraženo socialno diferenciacijo znotraj halštatske družbe. Značilna oblika grobne arhitekture tega časa so gomile, ki ponekod dosežejo izredno velikost. Velike grobne gomile najdemo predvsem na Dolenjskem, v Beli krajini in Posavju. Seveda pa ob grobnih gomilah najdemo tudi grobove brez gomil — večinoma so žgani grobovi — predvsem v zahodni Sloveniji.

Grobne najdbe — predvsem zaključene grobne celote — davno minulih obdobij, iz katerih nimamo pisanih sporočil, nam dajejo vpogled v socialno strukturo, trgovinsko izmenjavo, gospodarsko moč in tehnološke dosežke tedanjega časa. Iz njih razberemo tudi takrat veljavne pogrebne obrede in nekatere duhovne predstave tedanjih prebivalcev. Dostikrat lahko na podlagi značilnih oblik, načina krašenja in tehnične izdelave predmetov sklepamo tudi na etnično pripadnost pokopanih oseb.

Število grobov v halštatskih gomilah v Sloveniji se giblje od ene do preko sto oseb, vendar so gomile z več kot sto grobovi pri nas izjema. Na podlagi števila pokopov v posameznih gomilah razlikujemo: posamične grobove, družinske in rodovne gomile. Najštevilnejše so gomile, ki vsebujejo od 20 do 30 grobov. To so tudi najznačilnejše gomile halštatskega obdobja v južni Sloveniji. Najbolj pogost način pokopavanja v halštatski dobi na Dolenjskem je inhumacija, medtem ko v zahodni Sloveniji prevladuje sežiganje ali kremacija umrlih in pokopavanje v ravnih grobovih. Krožni razpored grobov v obliki koncentričnih krogov v gomilah je osnovni koncept pokopavanja v gomilah. Znane so gomile s centralnim grobom pa tudi take brez njega. Na zunanjem obodu so gomile bile praviloma omejene z vencem zloženega kamenja.

Halštatske gomile so v prazgodovini Slovenije najmonumentalnejši spomeniki kulta mrtvih. Čeprav se gomile kot grobna oblika pojavijo v srednjeevropskem prostoru že ob koncu mlajše kamene dobe, še posebej pa v bronasti dobi, se velike, tako imenovane knežje gomile pojavijo v naših krajih šele na prelomu 8. v 7. stoletje pred n. št. Hkrati postanejo gomile — po velikosti sicer zelo različne — osnovna oblika grobne arhitekture na celotnem balkanskem prostoru, a na področju Vzhodnih Alp so sinonim za halštatski grob.

Od druge polovice 8. stoletja pred n. št. naprej se opaža pojav novega, privilegirane- ga družbenega sloja bojevnikov in plemen- skih aristokratov. V nekropolah tega časa se pojavljajo vse bolj očitne razlike v vrednosti tega, kar se pokojnikom daje kot popotnina v grob. To je obdobje, ko se v grobovih vse pogosteje pojavlja orožje, sprva samo v gro- bovih redkih izbrancev. Koncentracija bo- gastva in moči v rokah posameznih članov plemenske ali vojaške aristokracije kot po- sledica močnega razvoja trgovine, rudarstva in predelave kovin, je pripeljala do izrazi- tejših sprememb v strukturi rodovne družbe.

Na začetku halštatskega obdobja najdemo v redkih grobovih reprezentativno bronasto orožje kot na primer: meč ali bodalo, prsni oklep, čelado, golenice in opremo za konja. Ta dragocena bojovniška oprema je privilegij in oznaka visokega družbenega položaja nji- hovih nosilcev, posameznih rodovnih in plemenskih načelnikov, za katere uporabljamo izraz halštatski knezi. Najbogatejše knežje grobove halštatskega obdobja v Sloveniji najdemo v času od druge polovice 7. stoletja do sredine 4. stoletja pred n. št., kar je hkrati obdobje največjega razcveta halštatske ci- vilizacije in kulture v Vzhodnih Alpah.

Centralni grobovi v gomilah pritičejo ve- dno le osebam na najvišji družben lestvici — to so knežji grobovi. Ti se odlikujejo po šte- vilnih pridatkih in razkošni osebni opremi ter skrbno in bolj kvalitetno izdelani grobnici. V inventarju moških grobov najdemo bojno opremo in orožje — poleg čelade in prsnega oklepa še sekira, sulice in nož — ter luksuz- no pivsko posodje iz brona: kratérje, situle in ciste ter slikano grško in apulsko lončeno posodje. V bogatih ženskih grobovih se naj- dejo deli bogato okrašene noše in številni nakitni predmeti iz jantarja, steklenih bise- rov, brona pa tudi iz zlata. Ob omembi jan- tarja moramo poudariti, da so dosedanje ana- lize pokazale, da je ves prazgodovinski jan- tar, najden na področju Slovenije, Like in Liburnije baltskega porekla. Ta podatek je toliko pomembnejši, ker govori o intenzivni (verjetno posredni) trgovski zvezi oziroma izmenjavi dobrin med zaledjem severnega Jadrana z deželami ob Baltiku na trasi tako imenovane jantarne poti.

V vrsto knežjih grobov sodijo tako moški kot tudi ženski grobovi, kar govori v prid emancipacije ženske v halštatski družbi, kar je velikokrat potrjeno z grobnimi najdbami pri nas in v širšem evropskem prostoru. Spom- nimo se zgodovinske osebnosti ilirske kraljice

Teute, groba kneginje iz Atenice iz Srbije in iz Stične, bogate ženske iz Novega mesta ter kot ekstremni primer znamenito grobno naj- dbo iz Vixa v Franciji z ogromnim bronas- tim kratérjem in dragocenim zlatim naki- tom, grob, v katerem je bila pokopana pribli-žno 30 let stara princesa.

V drugo vrsto halštatske družbene lestvice spadajo vojaki-bojevniki, katerih grobovi se odlikujejo z orožjem: največkrat s standard- no oborožitvijo halštatskega vojaka: dve že- lezni sulici in bojna sekira. Grobove s tak- šnimi garniturami orožja razlagamo kot gro- bove svobodnih poklicnih vojakov, stalnih spremljevalcev ali oprode vladajočega kneza in poveljnika. Na podlagi značilnih grobnih pridatkov — predvsem značilnega orodja — lahko sklepamo na poklice oziroma dejavnost pokopanih oseb kot na primer: kovač, livar, pločevinar, usnjnar, lončar, rudar.

Pogoj za čim natančnejšo opredelitev po- kopanih oseb glede na spol, starost, poklic in socialni položaj je seveda čim boljša ohra- njenost skeleta in vseh pridatkov, anorgan- skega in organskega izvora. V zelo ugodnih pogojih ohranjenosti dobimo lahko presenet- ljivo natančne podatke o pokopani osebi. Žal pa so pedološki pogoji na Dolenjskem za halštatske grobove usodni. Večino dolenj- skih tal sestavljajo namreč močno kisle ilo- vice, ki vsebujejo veliko oksidov. Le-ti pa hudo napadajo in razkrajajo grobni inven- tar, največkrat tako močno, da so pridatki popolnoma uničeni, v prvi vrsti pa propade kostni material. Tak primer poznamo iz iz- kopavanj na različnih krajih v Sloveniji, kjer se okostja v grobovih niso ohranila. Žal v takih primerih odpadejo vse antropološke analize, ki bi lahko bistveno opredelile poko- pano osebo.

Z arheološko metodo raziskovanja ne mo- remo dokazati obstoja suženjstva v halštatski družbi, kar spet ne pomeni, da suženjev niso imeli. Precej verjetna je domneva, da so v vojnih spopadih zajeti moški in ženske bi- li prisiljeni opravljati določena dela v zma- govalčevi skupnosti, kar ima značaj suženj- skega dela.

Materialni ostanki iz halštatskega časa so izdelani tako kvalitetno, da moramo v hal- štatski družbi predpostavljati določen speci- aliziran sloj tako imenovane »tehnične in- teligence« — obrtnikov. Med njimi se vseka- kor odlikujejo avtorji figuralnih situl in okrašenih pasnih plošč, tvorca tako imenova- ne situlske umetnosti. Med obrtniki je treba

posebej omeniti steklarje-draguljarje, ki so izdelovali ogromne količine raznobarnih bisserov iz steklene paste, od najdrobnejših bisserčkov do obeskov v obliki miniaturne živalske plastike. Velike količine steklenih bisserov, odkritih v halštatskih grobovih Slovenije, govore o avtohtoni proizvodnji tega okrasno-modnega in pogosto tudi magično-apotropejskega artikla v domačih delavnicah.

Na podlagi najdb in rezultatov arheoloških raziskav lahko zaključimo, da so halštatsko družbeno strukturo sestavljali naslednji sloji: 1. najvišji in maloštevilni sloj aristokracije kot nosilce oblasti, vojaški poveljniki in morda tudi izvajalci kulturnih obredov; 2. sloj svobodni bojevniki, ki so poklicni vojaki, stalni spremljevalci aristokratov; 3. sloj obrtnikov in tistih delavcev, ki so opravljali določena specializirana dela z določeno veščino; 4. najnižji sloj, ki so ga sestavljali tisti člani družbe, ki so obdelovali zemljo, opravljali služnosti, pastirji in koparči rude.

Prebivalstvo v starejši železni dobi, organizirano po vsej verjetnosti na principu rodovno-plemenske družbene ureditve z vojaško aristokracijo na čelu, se nam tako z grobnim inventarjem kaže kot zelo diferencirana družbena struktura, ki do neke mere spominja na kasnejši fevdalni družbeni red.

ZAPUSČINA STAREJŠE ŽELEZNE DOBE

Halštatsko dediščino v Sloveniji poznamo najboljše iz grobov, kajti naselbine iz tega časa so še premalo raziskane da bi dobili celovit vpogled v življenje halštatskega časa. Okoli deset tisoč v Sloveniji izkopanih halštatskih grobov nam daje zelo nazorno podobo o pogrebnih obredih, o oblikovnem bogastvu halštatskega lončarstva, o velikem znanju tedanjih kovinarjev in o umetniških hotenjih in prizadevanjih ilirskih obrtnikov, izdelovalcev kovinskega nakita. O arhitektonskih dosežkih halštatskih graditeljev pričajo geometrijsko pravilno zgrajene gomile s krožno vkopanimi grobovi kot sepulkralni spomeniki in strateško dobro pretehtana zgrajena gradišča — močno utrjene naselbine na višinah.

Iz obilice halštatskega grobnega inventarja želimo opozoriti na nekaj izdelkov tedanje umetne obrti, ki so prazgodovinskimi Ilirom služili kot okras in kot statusni simboli, pa tudi kot zlo odvrčajoči (apotropeični) predmeti z magičnim pomenom. Mednje sodijo gotovo pisani živobarvni biseri, izdelani z

neprozorne steklene paste. V različnih, barvno zelo ubranih kombinacijah, so jih nizali v zelo dolge ogrlice, zapestnice in kot našivke na oblačilih. Na poseben način okrašeni biseri kroglastih ali valjastih oblik s temnomodrimi očesci, pa so imeli predvsem apotropeičen pomen. Med ilirskimi ženami so bile priljubljene tudi dolge ogrlice iz debelih in drobnih jantarnih jagod. Surovi jantar so Iliri dobivali iz dežel ob Baltiškem morju, toda obdelovali in oblikovali so ga sami v domačih delavnicah.

Med izrazito modni nakit, čigar oblika se je hitro menjavala, sodijo bronaste zaponke-fibule. Ti predmeti, sprva samo funkcionalni za spenjanje oblačila, so dobivali z razvojem vse bolj poudarjeno okrasno funkcijo. Na tisoče ohranjenih primerkov fibul v neštetihih inačicah kažejo na priljubljenost tega funkcionalnega nakita in hkrati izpričujejo oblikovalsko spretnost in domiselnost halštatskih mojstrov-draguljarjev. Fibule služijo arheologom kot pomembna in zanesljiva kronološka opora za določevanje starosti posameznih grobnih najdb. Še ena oblika bronaste nakita je bila zelo priljubljena: bronasti obročki, ki so jih uporabljali kot zapestnice, nadlahtnice ali kot nanožnice, nošene nad gležnji. Zapestnice so bile okrašene v več variantah, izdelovali so jih kot masivne ulite ali pa iz tolčene pločevine v votlo oblikovane obroče.

Prav posebno mesto v zapuščini halštatske kulture v Sloveniji zavzemajo dragoceni spomeniki situlske umetnosti. Z izrazom situlska umetnost označujemo način krašenja in motivno vsebino določene skupine prazgodovinskih uporabnih predmetov, ki v svoji funkciji niso enotni in katerih najdišča se pojavljajo od Tirolske do Padske nižine in od Istre do Slovenije.⁶ Znotraj tega prostora razlikujemo troje ustvarjalnih središč: starejše okrog Bologne in dve mlajši: na Tirolskem in v Sloveniji. Značilna za to vrsto likovnega izražanja je izdelava s figurami okrašenih predmetov v torevtični tehniki, to je tolčenje hladne pločevine in s tem v rahlo izbokli tehniki doseženi nežni reliefi v tanki bronasti pločevini. Najdragocenejši izdelki te umetnoobrtne produkcije so situle, bronaste vedrice, ki so v sklenjenih pasovih kroginkrog okrašene s človeškimi in živalskimi figurami in s prizori iz prazničnega življenja halštatskih aristokratov. Služile so kot pivske posode pri določenih obredih. V okvir situlske umetnosti sodijo še drugi, na enak način s figurami okrašeni predmeti, kot:

okrasne plošče za pas, nožnice za bodala in meče, pokrovi bronastih posod, uhani in votivne ploščice.

Situlska umetnost kot enkratni pojav iz protozgodovinskega časa je bistven del halštatske kulture v Vzhodnih Alpah in na njihovem južnem obrobju. S figurami okrašene situle so obenem zelo dragoceni kulturno-zgodovinski viri z veliko izpovednostjo za razumevanje halštatske civilizacije v alpskem področju. Iz njihovih figuralnih frizov izvedemo za takratno nošnjo in oborožitev, športna tekmovanja in pivske navade, ljubezenske igre in scene darovanja v prazničnih dnevih halštatske aristokracije v našem prostoru. Scenski repertoar situlske umetnosti podaja vedno samo življenje najvišjega sloja halštatske družbe pri določenih obredih. Situle so bile luksuzno pivsko posodje, iz katerih so ob posebnih praznikih točili alkoholne pijače, kot na primer z začimbami in medom odišavljeno vino izbranim gostom. Ali so ti tako imenovani »prazniki situl« bili le posvetno veseljačenje, ali pa so imeli tudi globlji obredni pomen, je težko dognati. V začetku so najbrž ti prazniki bili vezani na določene obrede, kasneje pa so postali le sestavni del profanega popivanja, združenega s športnimi tekmovanji.

Vsi izdelki situlske umetnosti, ki sodijo v »slovensko« skupino, vključno slavna situla iz Vač, so bili izdelani v delavnicah avtohtonih prebivalcev na področju današnje Slovenije. Naročniki spomenikov situlske umetnosti so bili domači aristokrati, na njihovem območju so se nahajale tudi delavnice teh umetnoobrnih izdelkov, ki jih danes uvrščamo med pomembne izdelke prazgodovinske likovne tvornosti. Domnevamo, da sta v halštatskem času delovali vsaj dve delavnici situlskih spomenikov: ena na Magdalenski gori in druga na Vačah. Najlepša dela te likovne tvornosti so nastala v 6. in 5. stoletju pred n. št. Že v 4. stoletju zamre ta dejavnost, ki kasneje nikdar več ni našla posnemovalcev.

Likovna govorica, izražena z iztolčenimi in graviranimi podobami na situlah, ki jo združujemo pod pojmom situlske umetnosti, je zelo pomemben in dragocen del evropske prazgodovinske umetnosti in tehten prispevek prebivalcev našega prostora h kulturi kontinentalnega dela Evrope na pragu protozgodovinskega časa. Situlska umetnost je specifična likovna govorica jugovzhodnega alpskega ozemlja, s katero so njeni ustvarjalci in nosilci izrazili na izviren način svoje

avtohtono življenje in vidno demonstrirali svojo gospodarsko moč in bogastvo. Scenske upodobitve na situlah nam v določeni meri nadomeščajo pisane vire halštatskega obdobja. Predstavljajo nam »dvorni« način življenja halštatskih oblastnikov na utrjenih gradiščih, zato smemo situlsko umetnost upravičeno imenovati »dvorna umetnost« halštatskega časa.

Halštatska civilizacija in njena kultura je v Sloveniji zapustila bogato in dragoceno dediščino. Še danes v pokrajini vidni spomeniki njenih graditeljev — utrjena gradišča in veličastne gomile — so priče intenzivne naselitve te pokrajine v 1. tisočletju pred n. št. Najdbe v halštatskih grobovih pa so nam razkrile pogrebne običaje, visoko tehnično znanje halštatskih obrtnikov in umetniška hotenja ilirsko-venetskih mojstrov v območju prazgodovinske Slovenije. Gospodarska moč in politični ugled halštatskih knezov sta bila znana in cenjena daleč prek meja njihove oblasti. Menjalna trgovina — izvoz in uvoz različnih dobrin s tujimi ljudstvi — je neštetokrat potrjena v grobem inventarju. Močno izražena socialna diferenciacija je dokaz privilegirane položaja halštatskih aristokratov, ki so bili na čelu rodovno-plemenske organizacije v funkciji načelnika, vojaškega poveljnika in nemara tudi svečenika. Cvetičo halštatsko kulturo v Sloveniji so nasilno pretrgali in zatrli Kelti, ki so po letu 300 pred n. št. vdrli v Slovenijo in vsilili staroselcem svojo, latensko civilizacijo, ki je zrasla iz drugačnih korenin. Skoraj pet stoletij je trajala in se razvijala halštatska kultura, ki je zapustila trajne sledove visoke civilizacije in je še dolgo odmevala v materialni kulturi novega časa.

OPOMBE

1. S. Gabrovec, Naselitvena zgodovina Slovenije v halštatskem obdobju. Arheološka najdišča Slovenije (1975), 55—60. Tu je navedena vsa pomembna literatura o tej problematiki. — 2. S. Gabrovec, Halštatska kultura v Sloveniji. Arheološki vestnik 15—16, 1964—1965, 21—63. — 3. S. Gabrovec v delu: Arheološka najdišča Slovenije (1975), 55. — 4. S. Gabrovec-O. H. Frey-S. Foltiny, Prvo poročilo o naselbinskih izkopavanjih v Stični. Arheološki vestnik 20, 1896, 177—196. — M. Guštin, Gradišča železne dobe v Sloveniji. Arheološki vestnik 29, 1978, 100—121. — 5. D. Svobljak, Prazgodovinska naselbina na Mostu na Soči. Situla 20/21 (Gabrovec zbornik), 187—197. — 6. Umetnost alpskih Ilirov in Venetov. Katalog razstave (1962.)